

О. М. Мартинів,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут філології, м. Київ

МІФОЛОГЕМНА МОТИВАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУЧАННЯ

У статті розглядається міфологемна мотивація фразеологічних одиниць німецької мови з компонентом на позначення звучання як наскрізна лінгвопсихоментальна операція, яка визначається репрезентацією ірраціональної інформації в ономазіологічній структурі знака.

Ключові слова: мотивація, міфологема, метафора, пропозиція, фразеологізм.

В статье рассматривается мифологемная мотивация фразеологических оборотов немецкого языка с компонентом на обозначение звучания как сквозная лингвопсихоментальная операция, которая определяется репрезентацией иррациональной информации в ономазиологической структуре знака.

Ключевые слова: мотивация, мифологема, метафора, пропозиция, фразеологизм.

The article deals with the mythologeme motivation of German phraseological units with the component that denotes saunding as a through linguo-cognitive process, which is characterized by the representation of irrational information in the onomasiological structure.

Keywords: motivation, mythologeme, metaphor, proposition, phraseological unit.

Сучасна лінгвістика як і фразеологія зокрема вражає великою кількістю нових ідей, завдань та їх оригінальних вирішень. Сьогодні функціонування мови досліджується як різновид когнітивної діяльності, а когнітивні механізми і структури людської свідомості аналізуються через мовні явища. Актуальні дослідження розглядають мову як особливу ментально-репрезентативну систему, як унікальний феномен етнічної свідомості і культури. Специфіку етносвідомості, своєрідність її пізнавального механізму відображають номінативні процеси та їх результати. У фразеологізмах як номінативних одиницях мови в усталеній формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішній рефлексивний досвід народу. Система образів, які зафіксовані в фразеологічному складі мови, їхня емоційність, афективна оцінність, орієнтованість на природу, відчуття світу, почуття людини свідчать про те, що творення людиною фразеологізмів відбувалося при залученні психоментальних механізмів сприйняття довкілля та себе в навколишньому світі. Таким чином, при дослідженні основи вибору тієї чи іншої зовнішньої форми фразеологічних одиниць з огляду на культуру народу, структуру етносвідомості та їх розвиток було б доцільним враховувати принципи менталізму та психонетичності.

Новий підхід до аналізу семантики і форми фразеологізмів та процесів їхнього породження запропонувала відома українська дослідниця О.Селіванова, транспонуючи до фразеологічних студій нове трактування мотивації як наскрізної лінгвопсихоментальної операції за умови її перегляду в когнітивно-ономазіологічному аспекті. Методика О.Селіванової була успішно апробована представниками її школи на різних класах номінативних одиниць української, російської, англійської та французької мов. Це наукові роботи О.Я. Кресан, І.М. Литвин, Г.В. Кочерги, В.В. Калько, Г.А. Ярмоленко, Я.Р. Матасової-Мутон, О.В. Шапаревої та інших. Сучасна концепція до розгляду мотивації сприяла виробленню нової класифікації мотиваційних типів: за параметром статусу мотиватора в структурі ментально-психонетичного комплексу і за параметром раціональності та ірраціональності, що дозволяє розрізнити раціональний та міфологемний типи мотивації [11, с. 31].

Актуальним матеріалом щодо вивчення мотиваційних процесів номінації є фразеологічні одиниці німецької мови з компонентом на позначення звучання, оскільки сьогодні зростає дослідницький інтерес до мовної репрезентації знань людини, набутих за допомогою органів сприйняття. Підґрунтям номінації можуть ставати сенсорні процеси, мовні позначення яких формують особливий культурний код, з широким асоціативно-образним потенціалом, що реалізується в мовних базах номінативних одиниць [10, с.12]. Аналіз фразеологічних одиниць, в номінативну основу яких, як вказує В.Н. Телія, стягуються всі типи інформації [12, с.8], в яких закріплюється і узагальнюється досвід носіїв мови, набутий в процесі почуттєвого сприйняття, відкриває широкі перспективи для вирішення актуальних проблем мотивації як наскрізної у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальної операції. Такої ж думки щодо відображення перцептивної інформації в ономазіологічній структурі знака дотримується В. Чейф, який вважає, що сфера слухових та інших відчуттів, сфера, яка входить в світ трансцендентного інобуття може також рефлексувати в мотивуючій базі найменування [14, с.109]. Та вибір мотиватора фразеологізму детермінується ще й екстралінгвально, тобто культурою та міфологією, тому обґрунтування закономірностей мовного процесу міфологемної мотивації фразеологічних одиниць німецької мови з компонентом на позначення звучання, яка характеризується апеляцією номінаторів до ірраціональної інформації визначило мету нашого дослідження.

Звуки завжди оточували людину та втручалися в її життя. Гомін птахів, гуркіт грому, тріск палаючого вогнища, скрип, свист, шипіння, звучання дзвіночків чи церковних дзвонів є і були довкіллям людини та здавались їм загадковим, таємничим творінням надприродних сил. Давні германці вірили в могутність звуків, в те, що вони можуть відганяти нечисту силу, приборкувати звірів, викликати дощ, захищати від негоди, попереджати про небезпеку та віщувати. Часто сприйняття природних звуків залежало від того, якому «відправнику» приписує їх народна свідомість. Звуки, чи різного роду шуми вважались повідомленням, яке передає певний адресант визначеному адресату та мали прагматичне значення. Так, наприклад, кукурікання білої курки було передвістям нещастя, переважно смерті, а якщо піяла червона – буде пожежа [16, с.995]. Спів півня по-

заду печі в той час, як хтось помирав в будинку пророкував смерть протягом року ще комусь із цього дому, тріщання дзьобом лелеки віщувало гарну погоду, якщо птах гніздився на будинку і не клекотав – в господарів не буде дітей [16]. Найбільш «прагматичними» сприймалися звуки, які створювала людина, це перш за все звучання, які виступали частиною ритуалу та мали конкретну магічну мету. Шум, гуркіт, передзвін церковних дзвонів, за уявленнями германців, відганяли нечисть. В певних місцевостях Німеччини злих духів проганяли лише стрільбою, в Оберпфальці та Тіролі селяни стріляли в повітря, коли йде град, щоб вбити відьму, яка його посилає. В деяких землях до сих пір зберігся звичай напередодні весілля, ввечері (am Polterabend) бити перед будинком посуд, оскільки люди вірили, що шум від битого посуду може прогнати лихо, яке загрожує нареченим [4, с. 109].

Таким чином, наведені приклади свідчать про семіотизацію різного роду звуків та шумів в народному побуті та ритуальній практиці германців, де звук як явище зовнішнього світу, отримав культурну функцію та набув міфологічного трактування.

Сьогодні існує чимало способів тлумачення природи міфологічних уявлень: міф досліджувався як пережиток в сучасній культурі (Е. Тейлор), аналізувався з психоаналітичної традиції, яка вбачала в ньому вираження сфер індивідуального та колективного позасвідомого (К.Г. Юнг, Дж. Кембел), дослідження міфу проводилося з точки зору представлених в ньому структур ритуальних дій (Дж. Фрезер, Д.Харріс), розглядалася семіотична (Р.Барт), символічна (Е.Кассіреп) та соціологічна (Е.Дюркгейм, Б.Маліновський, Л.Леві-Брюль) концепції міфу. У працях філологів трактування міфу не було однозначним. Так, наприклад, Ф.Шеллінг вважав мову мову закам'янілим міфом, а на противагу йому О. Потебня вслід за М. Мюллером сверджував первинність мови і вторинність міфу: «Міфологія лише тінь, яка падає від мови на думку» [13, с. 392]. Е. Кассіреп розглядав мову і міф, як суміжні символічні форми і вважав, що мова та міф є нероздільними, а лінгвістичне мислення наповнене міфічним мисленням [5, с. 159], О. Лосєв пояснював міф не як вигадку, не як фантастику, не як релігію, не як науку, не як мистецтво, він говорив, що «міф є міф» та надавав перевагу слову над думкою [3, с. 181]. Проблема зв'язку мови та міфу розглядається також в гіпотезі А.М. Лобока про міфологічне походження мови [2].

Відповідно до вищезгаданих теорій трактування міфу ми вважаємо найбільш прийнятною точку зору А.Л. Топоркова, на думку якого «міф і передує мові як неоформлений рух думки, і співпадає з нею, визначає при цьому план її змісту, і породжується мовою» [13, с. 391].

В мові міф закріплюється в міфологемах, в яких втілюються світоглядні стереотипи сприйняття звуку німецьким етносом. Відповідно до поділу типів мотивації за параметром статусу мотиватора, міфологемний тип мотивації може мати пропозиційний, асоціативно-метафоричний та модус ний характер [11, с. 96].

Пропозиції міфологемної природи лежать в основі німецького фразеологічного звороту (*dreimal an Holz klopfen* – *тричі постукати по дереву*) [4, с. 109], яке ґрунтується на вірі древніх германців в те, що дерево має чудодійну силу відганяти злих духів. Тричі постукати по дереву рекомендують тому, хто бажає успішно завершити якусь справу або кому щастить для того, щоб відігнати невдачу. Так, віра в магічну силу дерева, а точніше в звуки, які воно видає зафіксувалася в пропозиційних судженнях, та лягла в мотивуючу базу номінації вищезгаданого звороту.

У фразеологізмі *der/die hört den Kuckuck nicht mehr rufen* – *хтось не доживе до наступної зими, помре найближчим часом* [4, с.109], визначення статусу пропозиційних копонентів вимагає звернення до вірувань та народних прикмет про зозулю, яка є провісницею майбутнього, життя, любові та достатку. Оскільки зозуля прилітає навесні, то саме в цю пору року можна почути вперше після зими її спів. Весна асоціюється з новим життям, пробудженням природи, тому скільки разів комусь прокує зозуля навесні, стільки й буде тривати життя людини [4, с. 109]. Якщо людина так важко хвора, що може й не дожити до наступної весни, то, відповідно, не почує більше співу зозулі.

Асоціативно-метафорична мотивація є основою номінації фразеологізму *bei dir piepts /piept es wohl!* – *бути не при своєму розумі* [20]. За народними віруваннями германців душевні хвороби людини викликають злі духи або пташки, які сидять і чхають, пишать або цвірінчать в голові людини, чим і спричиняють порушення поведінки, галюцинації, марення [20]. Як бачимо слова-компоненти, що позначають звучання «відриваються» від своєї сфери референції і переводяться на нову референтну співвіднесеність, метафора ілюструє тут поєднання ірраціонального та раціонального, мисленнєвого та чуттєвого, а позначення слухового образу стає донорською зоною для показників поведінки людини.

Як вважає Н.С. Мудрагей, міфологічне ірраціональне мислення людини задає рефлексивному розуму вже готові ціннісні конструкти-апріорі та пропонує їх прийняти і раціонально обґрунтувати. Міф виникає на емоційно-діяльнісній основі, сприймається як єдина надія, що наповнює смислом колективну дію [6, с.59]. В такому акті віри людина відкидає особисті інтелектуальні уявлення, повністю підпорядковується міфу, мобілізує всі надчуттєві та містичні сили заради подолання небезпек та різного роду перешкод. Міф, як найбільш цінне, істинне знання, яке не піддається сумніву, стає об'єктом віри людини, яка так часто звертається до нього, сподіваючись на винагороду урожаєм, добротом чи родинним щастям. Прикладом чого може слугувати прислів'я: *wer am Donnerstag heiratet, dem donnuter's in die Ehe* – *хто одружується в четвер, тому не щастить в шлюбі (в сім'ї будуть галасливі сварки та колотнечі)* [4, с. 122]. З наведеного прикладу зрозуміло, що міфологічні уявлення містять заборонні чи попереджувальні елементи, згідно яких, одруження в четвер (am Donnerstag) негативно сприймається німецьким етносом, оскільки назва цього дня тижня походить від бога-громовержця Донара, якого часто зображали з молотом, яким він створюючи грім і блискавку, зчиняв величезний шум та гуркіт [15]. Проілюстрований приклад аналізує галасливі сварки в сім'ї з гуркотом та шумом грому.

Підґрунтям фразеологічного звороту *einen Heidenlärm machen* – зчиняти страшенний галас [7, с. 319], є обряд як вихідний когнітивний сценарій, який пов'язаний з язичницькими ритуалами. Мова іде про важливу для народної свідомості захисну функцію звуку. Щоб прогнати злу силу, язичники (*die Heiden*), які жили на території сучасної Німеччини підіймали страшенний галас за допомогою маленьких дзвіночків, батогів, свистків, рогів корів, барабанів та дзвонів. Чим гучніше лунав шум, тим слабшою, за уявленнями германців, ставала сила демонів та відьом [19].

Генетичними попередниками церковних дзвонів не тільки в релігійному, побутовому та сімейному житті германців, а й інших народів, були маленькі дзвіночки (*Schellen*) та інші брязкальця, які розглядалися як об'єкти захисту від потойбічної сили та різних несприятливих явищ (негода, буря, град, хвороби і т.д.). Символічні функції дзвіночків як і дзвону ґрунтувалися на речовині, з якої вони були зроблені та на відмінності різних видів звучання дзвону (глухий – гучний). Як правило, дзвін виготовлявся із руди, звуковим властивостям якої і приписували оберігаючу та анти демонічну силу: «*Der Klang des Erzes verjagte die Dämonen*» [19]. Велику роль відігравали дзвіночки та дзвони в обрядах поховання. Їх клали в могили для того, щоб вберегти мертвих від злої сили. Згодом з язичницького культу дзвін перейшов в християнство, де обряди поховання були переінтерпритовані та здійснювалися під звуки певного виду дзвону. Звучання останнього оберігало покійника та допомагало душі піднятися на небеса. Якщо ховали багату, знатну чи праведну людину, то в обряді поховання був задіяний великий дзвін, який мав гучне, дзвінке звучання [19]. Так, фразеологічні одиниці німецької мови з компонентом на позначення звучання мотивовані вищезгаданими обрядами мають пропозиційний характер: *die Glocken erkennt man am Klange, den Vogel am Gesange* – дзвони візнають за звуком, а пташку за співом [1, с.115]; *die große Glocke läuten* – звертатися безпосередньо до керівництва; модусний характер: *wie einer lebt, so klingen ihm die Glocken* – як живе людина, так і дзвонитимуть їй дзвони [20]; *ohne Sang und Klang* – без галасу, скромно, непомітно; *ohne Sang und Klang; mit Sang und Klag* – з шумом та гамом [8, с. 152]; асоціативно-метафоричний: *(einer Sache, für etwas) die Totenglocke läuten* – констатувати кінець якоїсь справи чи загибель чогось [17, с. 778], тут слуховий образ похоронного дзвону аналогізується з безповоротним та невдалим завершенням чогось.

Як вже було проілюстровано вище, міфологем ний тип мотивації може мати модусний характер. Оцінка в даному випадку ґрунтуватиметься на сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, стереотипах колективного позасвідомого. Стереотипною в етносвідомості німецького народу є градація вищого та нижчого щаблів оцінного сприйняття птахів: соловей – вищий щабель, сорока, ворона, гуска, курка – нижчий. Такий поділ визначив міфологемну базу фразеологічних зворотів та паремій: *wo die Nachtigal singt, hört man die Krähe nicht* – де співає соловей, там не чути ворони; *wenn die Gänse schnattern, schweigt die Nachtigal* – де глегочуть гуси, там мовчать солов'ї [20]. Стереотипні уявлення про птахів виникають шляхом складного асоціювання зі сприйняттям дій цих тварин слуховими органами відчуття [9, с. 150]. Так, сорока представляє стереотип балакучості, який переноситься на риси людської вдачі, негативно характеризує мовлення людини та асоціюється з джерелом інформації на підставі слухових відчуттів, що видає цей птах: *durch Geschwätz verrät die Elster ihr Nest* – язик мій ворог. Оцінка може виявлятися в пареміях і за контрастом: *wo die Lerche singen, hört man Krähen nicht* – де співають солов'ї, там мовчать ворони [20].

Негативне ставлення людей до ворони сягає своїм корінням глибин язичницьких вірувань та міфології, де цього птаха вважали втіленням або створінням самого диявола. Таку ж демонічну силу приписували курці, спів якої голосом півня віщував смерть або нещастя: «*Wenn ein Huhn kräht wie ein Hahn, so gibt's einen Todesanfall im Hause oder sonst ein Unglück. Einige sagen, um das Unglück zu verhüten, musste man das Huhn schleunigst töten*» [18, с. 34]. Результатом старогерманського повір'я стала міфологізована маркованість модусних мотиваторів прислів'я: *Mädchen, die pfeifen und Hühnern, die krähen, denen sollte man beizeiten den Hals umdrehen* [20] – дівчат, які свистять, як і курей, які кукурікають потрібно завчасно задушити. Аналогічно співу курки негативну оцінку мав і свист, який в народних віруваннях міг накликати біду, тим більше, якщо його «відправником» була жінка. Свист входить в сукупність «неправильних» дій, які складають ліву частину опозицій: язичницький – християнський, грішній – праведний. Як бачимо, кукурікання порівнюють зі свистом, а курку як символ жіночого начала – з жінкою, яка часто, за міфологічними алюзіями, виявляє такі негативні жіночі якості як демонізм, порок та непокірність.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що дослідження міфологемної мотивації фразеологізмів з компонентом на позначення звучання дозволяє поглибити уявлення про зв'язок номінації та когніції, визначити роль сенсорних процесів в механізмах фразеотворення, простежити ціннісні орієнтації, стереотипне уявлення, духовний досвід та колективне позасвідоме народу.

Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі мотиваційних зв'язків фразеологізмів із різними виявами культури чи національного характеру.

Література:

1. Байер Х. Немецкие пословицы и поговорки: Сборник/ Х. Байер, А. Байер – М. : Высш. шк., 1989. – 392 с.
2. Лобок А.М. Антропология мифа [Текст] / Лобок А. М. Екатеринбург, 1997. – 688 с.
3. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура/ А.Ф. Лосев – М. : Политическая литература, 1991. – 524 с.
4. Мальцева Д. Г. Германия: страна и язык. Landeskunde durch die Sprache: Лингвострановедческий словарь / Д. Г. Мальцева. – 2-е изд, испр. и доп. – М. : ООО Издательство «Русские словари»: ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 417 с.
5. Маслова В. А. Связь мифа и языка / В. А. Маслова // Фразеология в контексте культуры. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – С. 159-164.

6. Мудрагей Н.С. Рациональное и иррациональное: философская проблема (читая А.Шопенгауера) / Н. С. Мудрагей // Вопросы философии. – 1994. – № 9. – С. 53-65.
7. Німецько-український фразеологічний словник: у 2 т. / [уклад. В.І. Гаврись, О.П. Пророченко]. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 1981. – 416 с.
8. Німецько-український фразеологічний словник: у 2 т. / [уклад. В.І. Гаврись, О.П. Пророченко]. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 2. – 1981. – 416 с.
9. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
10. Селіванова О. О. Переінтерпритація сенсорного коду культури в українській фразеосистемі // Лінгвістика: Збірник наукових праць. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – № 2(3). – С. 12-20.
11. Селіванова Е. Мифологемная мотивация номинативных единиц / О. Селіванова // О. Селіванова. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 20012. – С. 87-108.
12. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический аспект, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – Москва, 1996. – 284 с.
13. Топорков А. Л. Теория мифа в русской филологической науке XIX века/ А.Л. Топорков. – М. : Индрик, 1997. – 456 с.
14. Chafe W. I. Repeated Verbalisation as Evidence for the Organization of Knowledge// Preprints of the Plenary Session Pappers : XIV International Congress of Linguists. – Berlin, 1987.
15. Grimm, Jacob: Deutsche Mythologie 4. Ausgabe, Berlin 1875 besorgt von E. H. Meer Darmstadt: Wissenschaft. Buchgesellschaft 1965. XLII, 1044, 540 s.
16. HDW – Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. In 10 Bde [Text] / hrsg. Von Eduard Hoffman-Krayer u. Hanns Bächtold-Stäubli. – Berlin – Leipzig : Walter de Gruyter&CO, 2000. – 1986 s.
17. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik/ Bearb. Von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. – Der Duden in zwölf Bänden: Band 11. – Mannheim [u.a.]: Dudenverlag, 1992. – 955 s.
18. Strakerjan, Ludwig: Aberglaube und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. – Oldenburg, 1909. – 116 s.
19. Kirchenglocken – nur Aberglaube? Bedienen nachts und frühmorgens Kirchenglocken Aberglauben [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nachtruhe.info/aberglaube.xhtml>
20. Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, feste Wortverbindungen [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.redensarten-index.de>